

BEMIND MAAR ONBEKEND

LANDSCHAPSARCHITECTUUR IN DE PERIODE 1965-1990

NATASCHA LENSVELT

In publicaties over Post 65-erfgoed krijgt landschapsarchitectuur relatief weinig aandacht. Weerspiegelt dit de rol van de discipline in de ontwerpopgaven van de jaren 1965-1990? Of is sprake van een blinde vlek van huidige beschouwers? Dit artikel gaat in op het werk van tuin- en landschapsarchitecten in de Post 65-periode, de context waarin dit tot stand kwam en de waardering ervan nu.

RUIMTE VOOR DE LANDSCHAPSARCHITECT

Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw namen tuin- en landschapsarchitecten deel aan ontwerpteams bij de inrichting van onder meer villawijken, tuindorpen, nieuwe polders en ruilverkavelingen. Toch was hun inbreng vaak volgend, aanvullend of corrigerend op het werk van cultuurtechnici, stedenbouwkundigen en architecten. Dit veranderde in de jaren zeventig.¹ Om de in omvang snel toenemende industrie, infrastructuur en woningen een plek te kunnen geven, ontstond behoefte aan een integrale werkwijze. Landschapsarchitecten kregen vaker een sturende rol bij de herinrichting en uitbreiding van steden en bij de inrichting van het landschap. Ook de burger kreeg meer invloed op het ontwerp, waarin natuur, milieu en autoluwe ruimte voor het spelende kind terugkerende thema's waren. Landschapsarchitecten bleken te beschikken over de wil, de kennis en de vaardigheden om het alsmaar uitdijende programma en de ideeën van gebruikers te integreren in het ontwerpproces.

Met een verwachte bevolkingsgroei naar twintig miljoen Nederlanders in het jaar tweeduizend werd groen in de woonwijk beschouwd als een basisvoorziening. Ingegeven door de Tweede en de Derde Nota Ruimtelijke Ordening (respectievelijk 1966 en 1973-1983) zochten bestuurders naar ruimte. In binnensteden wilde men met stadsvernieuwingsprojecten plek creëren voor woningen met groenvoorzieningen, door bedrijven te verplaatsen naar de rand van de stad, binnenterreinen op te schonen en slechte woningen te slopen.² Steden en dorpen breidden op grote schaal uit met nieuwe woonwijken, die zo'n succes werden dat mensen met midden- en hogere inkomens steeds vaker de stad verlieten voor een woning met tuin in het groen.³

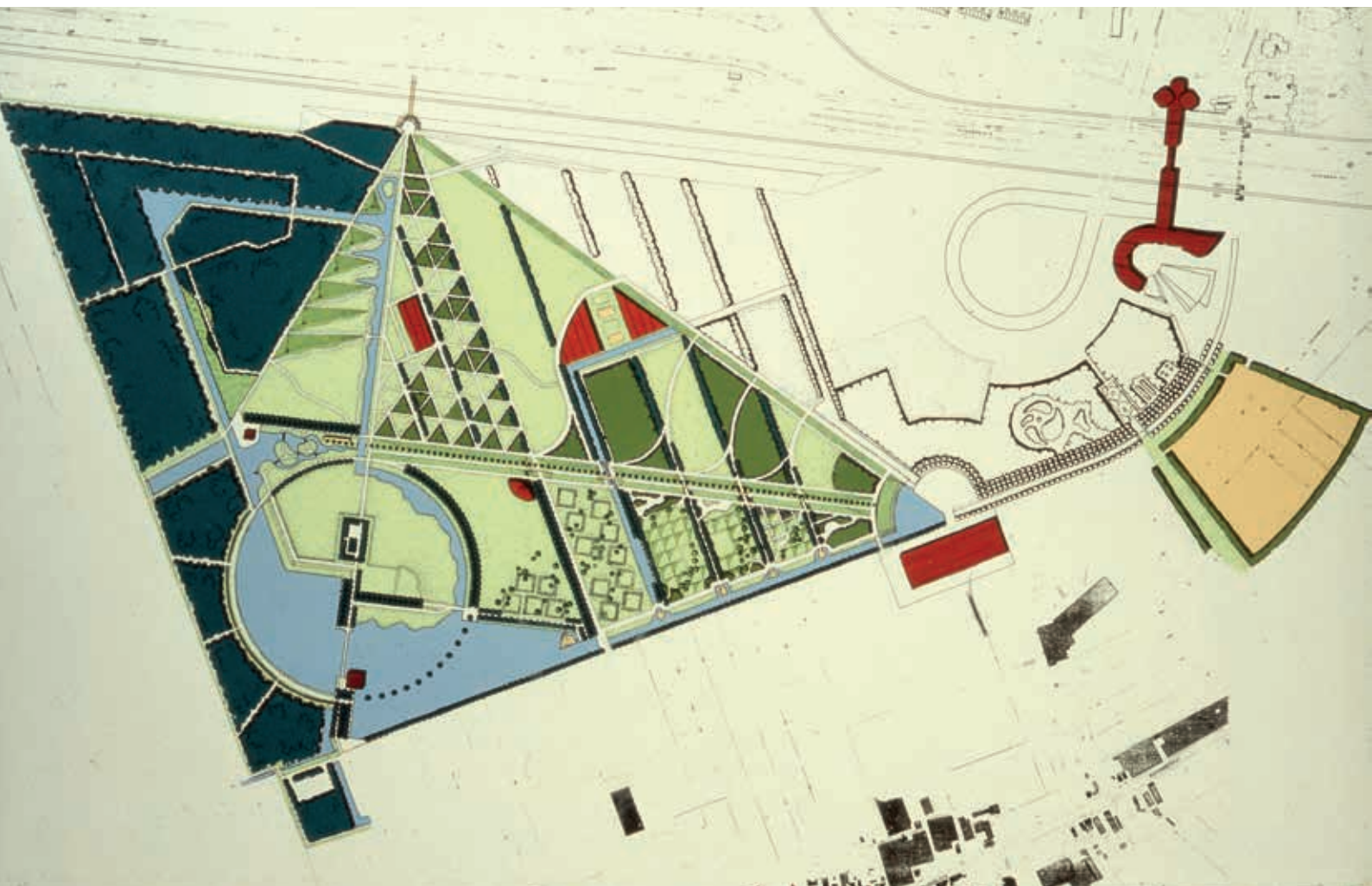
In de nieuwe wijken en de groeikernen werden plantsoenen, sportvelden, volkstuinten, kinderboerderijen en parken met natuurtuinen aangelegd. Waar

het wederopbouwkind dat de speelplaats was ontgroeid nog in sloten en weilanden buiten de woonwijk kon avonturieren, speelde het kind van de jaren zeventig en tachtig in nieuw aangelegde plantsoenen in en om de wijk. Het struinen langs sloten en kronkelende beken was verleden tijd, aangezien deze op grote schaal werden gedempt en 'genormaliseerd' om extra hectaren landbouwgrond te creëren en water zo snel mogelijk te kunnen afvoeren.

Niet alleen voor kinderen werd het buitengebied steeds ontoegankelijker. De Ruilverkavelingswet (1954) zorgde voor productieverhoging in de landbouw, waarbij kerkenpaden en zandwegen verdwenen. Een drastische scheiding van functies was het gevolg. Omdat recreatie, natuur en het cultuurlandschap in het nauw kwamen, besteedde de Landinrichtingswet van 1985 hieraan meer aandacht. Daarin gehanteerde begrippen als 'meervoudig ruimtegebruik' of 'landbouw met nevenfuncties' verwezen naar een nieuw beleid waarin elementen als houtwallen en poelen met natte vegetaties moesten worden ingepast.⁴ Maar ook met deze nieuwe wet en de vele gerelateerde nota's werd de functiescheiding niet doorbroken; economische groei had prioriteit. Het cultuurlandschap veranderde in een onaanvaardbaar en slecht toegankelijk werklandschap. Automobilititeit werd zowel door de week (forenzen) als in het weekend (recreatie) een probleem: het aantal dodelijke ongelukken bereikte een hoogtepunt en bij mooi weer raakten de wegen naar natuurgebieden verstopt.⁵

Beleidsmakers compenseerden de recreant voor een ontoegankelijk landschap met de aanleg van openbaar toegankelijke recreatiegebieden; zo ontstond een autoluwe groenaanleg op een nieuw regionaal schaalniveau, tussen park en landschap in. Het recreatiegebied fungeerde ook als groene buffer om te voorkomen dat steden aan elkaar zouden groeien. Niet zelden was een voormalige zandwinlocatie ten behoeve van juist die bouwactiviteiten de aanleiding voor een dergelijk project. Het mes sneed dan aan twee kanten. De zandplas bij de stad, liefst bereikbaar met de fiets, ontlastte natuurgebieden en de wegen ernaartoe. Stadsbesturen werkten mee aan de realisatie van dit soort recreatiegebieden, om de hogere inkomens een aantrekkelijk woonmilieu te kunnen bieden en zo hun vlucht uit de stad af te remmen. Tuin- en landschapsarchitecten ontwierpen voor alle schaalniveaus, van bedrijfstuin tot stedenbouwkundig plan en van stadspark tot ruilverkaveling. Er was werk in overvloed.

◀ 1. Zeshoeken in het Amstelpark tijdens de Floriade, 1972 (Stadsarchief Amsterdam)

2. Michiel den Ruijter, ontwerp voor de Floriade in Zoetermeer, 1992 (Gemeentearchief Zoetermeer)

VORMGEVING

In de stad propageerden groots opgezette Floriadetentoonstellingen het succes van de technologische vooruitgang op het platteland. De sier- en glasteelt groeide enorm in de jaren zeventig en tachtig, zelfs sneller dan de rest van de economie.⁶ Daardoor kon veel tijd en geld worden besteed aan het ontwerp en de bloemrijke inrichting van de Floriadeterreinen.⁷ Opnieuw werd werk met werk gemaakt: de ontwerpers creëerden een hoofdstructuur die voorsorteerde op de functie van het terrein na afloop van de Floriade: die van stadspark zoals het Amstelpark (Egbert Mos, 1972) en Gaasperpark (Pieter van Loon, 1982) in Amsterdam, of van woonwijken zoals Rokkeveen in Zoetermeer (Michiel den Ruijter, 1992).

Aan de Floriadeterreinen is een stijlontwikkeling af te lezen. Het ontwerp voor de editie 1972 aan de oostrand van Amsterdam-Buitenveldert was nog beïnvloed door het naoorlogse functionalisme, met een eenvoudige hoofdvorm van rechte paden en strakke betonnen bruggen.⁸ Een moderner, structuralistisch detail was het cluster van zeshoekige bloembedden bij de entree (afb. 1). De zeshoek werd een populaire geo-

metrische vorm die zonder hiërarchie kon worden gekoppeld. Het woonerf met al zijn nevenschikte wooneenheden komt uit dezelfde gedachte voort.⁹

De Floriade in Amsterdam-Zuidoost, tien jaar later, had een meer naturalistische aanleg met hier en daar geometrische vormen zoals opvallende heggencirkels. De paden waren niet recht en ook niet vloeiend gebogen, maar hadden lichte knikken. In het ontwerp voor Zoetermeer uit 1992 zijn cirkels en diagonale lijnen met bravoure over het grid van de zichtbaar gehouden polderstroken gelegd (afb. 2). Een soortgelijk statement had Bureau B+B in 1983 gemaakt in stadspark Prinsenland in Rotterdam, met contrastrijke scheefliggende carrés, opgespannen tussen een diagonale laan (afb. 3).¹⁰

De Floriade vormde een brandpunt van (stedelijke) landschapsarchitectonische stijlkenmerken. Tegelijkertijd werkten veel civiel technici, ecologen en ontwerpers – niet alleen geschoold aan universiteiten, maar ook aan de Boskoopse opleiding voor tuin- en landschapsinrichting – aan de tientallen recreatiegebieden, de inrichting van de Flevopolder en de herinrichting van landschappen en natuurgebieden. Zij

3. Overzicht van het Prinsenpark in de wijk Prinsenland, Rotterdam met bovenaan het kunstwerk *Vierkant eiland in de plas* van Frans de Wit, 1997 (Stadsarchief Rotterdam)

4. Ekokathedraal in Mildam, foto waarschijnlijk eind jaren tachtig gemaakt door Louis le Roy (archief Louis le Roy)

waren in dienst van rijks- en lokale overheden, Staatsbosbeheer, Grontmij en Heidemij. De genoemde stijlkenmerken waren ook in deze gebieden herkenbaar, met uitzondering van de geometrische vormtaal.

Imke van Hellemondtschrijft in *De paradijsmethode* (2016) hoe landschapsarchitecten van de universiteiten Wageningen en Delft, Staatsbosbeheer en enkele particuliere bureaus analysemethoden en visies ontwikkelden die moesten leiden tot het best mogelijke ontwerp.¹¹ Deze ‘paradijsmethode’ zou volgens haar het ontwerp echter onvoldoende sturen.¹² De methode loste vormgevingsdilemma’s op het vlak van natuur of cultuur en historie of moderniteit niet op. Maar of het nu het gevolg was van die discussies of niet, toch werd het bestaande landschap (historie, cultuur) vaker, en meer dan voorheen, opgenomen in het ontwerp. Moderne gebouwen of infrastructurele werken mochten nu juist worden gezien en hoefden niet te worden verborgen in beplanting. Wat een landschapsontwerp in deze tijd van snelle veranderingen vooral moest bieden, was een raamwerk, een ‘casco’ van lanen, bossen, water en wegen waarbinnen gebouwen, infrastructuur en andere elementen – ook na oplevering – konden worden ingepast.

ZORGEN OM NATUUR EN MILIEU

De inzichten over de gevolgen van het gebruik van het insecticide DDT in de landbouw (sterfte van toppredatoren als roofvogels), de vervuiling van beken en rivieren, de zure regen en het uitsterven van diersoorten brachten burgers in beweging. Vrijwilligers maakten het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie ivn tot een succes en in de jaren zeventig groeiden natuurbeschermingsorganisaties razendsnel. De publicaties van ecologen Ger Londo, Chris van Leeuwen en Victor Westhoff over natuurtuinen en plantengemeenschappen werden breed gelezen.¹³ De plantensociologie uit de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkelde zich tot de vegetatiekunde. Ecologen en ontwerpers verwerkten die kennis in tuin- en landschapsontwerpen, door beplantingen steeds beter te laten aansluiten bij hun natuurlijke biotoop en door inheems plantmateriaal te gebruiken. De Wageningse wetenschapper Westhoff pleitte ervoor de mens niet boven de natuur te plaatsen, maar als onderdeel ervan te beschouwen.¹⁴

Kunstenaar Louis le Roy deelde die overtuiging. Hij bracht zijn natuurlijke kunstwerken, zoals het plantsoen langs de Kennedylaan in Heerenveen en de Ekokathedraal in Mildam, geleidelijk en samen met bewoners tot stand (afb. 4). In zijn boek *Natuur uitschakelen, natuur inschakelen* besprak Le Roy de milieuproblemen waarmee we ook nu nog kampen.¹⁵ In het tijdschrift *Plan* schreef hij voor vakgenoten (architecten, planologen en kunstenaars) over zijn ideeën en werk.¹⁶ In tientallen tuinen en parken werd vanaf de jaren zeventig door bewoners en kunstenaars gestort, gestapeld en geplant.¹⁷ Zelfs vandaag worden die natuurrijke gebieden vaak nog gezamenlijk onderhouden door in werkgroepen georganiseerde bewoners.

GEBREKKIGE WAARDERING

Parken zijn deel geworden van het collectieve geheugen door de grote gebeurtenissen die er hebben plaatsgevonden. Zo bood het Kralingse Bos in 1970 drie dagen lang onderdak aan het *Holland Pop Festival*. Tienduizenden bezoekers rookten er, al dan niet met ontbloot bovenlijf, hun eerste joint terwijl ze aan de rand van de Kralingse Plas (1936) naar nieuwe muziek luisterden. Dit was het begin van de traditie van popfestivals in stadsparken, zoals vanaf 1980 Bevrijdingspop in de Haarlemmerhout in Haarlem en vanaf 1981 Parkpop in het Zuiderpark in Den Haag.¹⁸ Parken boden ook ruimte aan demonstraties. De grootste in ons land, de antikernwapendemonstratie van oktober 1983, telde maar liefst 550.000 deelnemers verdeeld over het Haagse Malieveld en Zuiderpark.

Hoewel het groen bij bewoners kan rekenen op veel bekendheid en waardering, is dit niet terug te zien in recente inventarisatierapporten van het Post 65 groen erfgoed in de grote steden. Die vermelden veel gebou-

wen maar weinig tuinen, parken of andere groenstructuren.¹⁹ Zo selecteerde de gemeente Den Haag honderd objecten waaronder geen enkele groenaanleg.²⁰ Dat is opmerkelijk in de stad waar Bureau B+B meewerkte aan een herinrichtingsplan voor de binnenstad (1987) en een visie voor de openbare ruimte schreef (*De kern gezond*).²¹

In zijn Post 65-inventarisatie voor de stad Utrecht nam de werkgroep Oud Utrecht alleen het groen rond het voormalige provinciehuis op, als een terzijde.²² Niet onder het kopje 'Architect' maar bij 'Overige opmerkingen' staat: 'Ook de moeite waard, de tuinrichting van tuinarchitecten N. van der Vliet en P.A.M. Buys.' Hoe kan het dat tuinarchitect Pieter Buys met zijn lange staat van dienst en oprichter van het huidige bureau MTD hier in de marge belandt en zijn compagnon Bob van der Vliet een verkeerde voornaam krijgt, terwijl hun creatieve ontwerpkeuzes bij de terreininrichting essentieel zijn voor de presentatie van het gebouw? Interessante Utrechtse parken als Bloeyendaal en het Beatrixpark (beide Hans Pemelaar) en het Shanghai park (kunstenaar Hans van Lunteren en anderen) noemt het rapport niet, terwijl het laatste door de werkgroep zelf al in 2016 was voorgedragen als gemeentelijk monument.²³

De inventarisatie van het Architectuur Instituut Rotterdam uit 2009 kan digitaal worden aangevuld door gemeente en burgers.²⁴ Particuliere tuinen zijn niet gewaardeerd (zie gemeentelijk monument bungalow Teng), de wijktuin Ommoord (Louis le Roy met vrijwilligers) en het Wollefoffenpark (Bureau B+B), beide kenmerkend voor de Post 65-periode, wel (afb. 5). De inventarisatie bevat objecten en structuren tot 1984, dus of het spraakmakende maar later gewijzigde Museumpark (Yves Brunier en OMA) uiteindelijk op de lijst zal komen, is nog niet bekend.

De inventarisaties van de groeikernen zijn completer. Zoetermeer nam per wijk tuinen, straten en openbaar groen integraal op.²⁵ De cultuurhistorische verkenning van Purmerend kent een stedenbouwkundige benadering waarin ook watergangen, sportvelden, volkstuinten en binnentuinen aan de orde komen.²⁶ De gemeente Almere liet zowel experts als publiek objecten aandragen en gaf binnen het thema 'groen-blauw' de groenaanleg een volwaardige positie.²⁷ De Houtense groenstructuur ten slotte is landelijk, en zelfs internationaal bekend.²⁸ In de erfgoedvisie die de gemeenteraad in 2023 vaststelde, is de centrale Post 65 groen-blauwe fiets- en wandelaanleg opgenomen.²⁹

5. Wijktuin Ommoord in Rotterdam, foto Ary Groeneveld 1973 (Stadsarchief Rotterdam)

6. Een vol strand aan de recreatieplas het Henschotermeer in Woudenberg, 1985 (Het Utrechts Archief)

METHODEN

Hoe komt het dat groen erfgoed in deze inventarisaties nog vaak ontbreekt? Heeft het te maken met de overwegend sectorale benadering van het erfgoed? Wellicht speelt de periode waarin de auteurs zijn opgeleid een rol, namelijk voordat de brede, meer integrale opleidingen zoals erfgoedstudies en landschapsgeschiedenis startten.³⁰ Publicaties van landschapsarchitecten en landschapshistorici bereiken architectuurhistorici in elk geval onvoldoende. Voor de waardering van tuin, park en landschap zou het goed zijn om theorievorming uit de landschaps- en architectuurgeschiedenis en landschapsarchitectuur samen te brengen.

Dirk Sijmons onderscheidt in *Nederlandse landschapsarchitectuur* (1993) drie ontwerpstrategieën.³¹ De eerste is de focus op het fragment, waarbij het ont-

werpen van een overkoepelende wereld waarin wordt bepaald hoe mensen moeten leven heeft afgedaan. Die aanpak is met name te vinden in steden, zou postmodern kunnen worden genoemd en past bij ontwerpen van West 8 zoals het Schouwburgplein in Rotterdam (1993). Ook de functieloze dijk in het Wollefoopenpark is te zien als het speels opknippen van de werkelijkheid in fragmenten.

De tweede, behoudende, strategie is er een van inpassing, aanpassen aan de context en historisering. Deze is terug te vinden in gereconstrueerde en historiserende tuinen van de jaren zeventig en tachtig, zoals bij Paleis Het Loo door J.B. van Asbeck en de Havixhorst door Buro Hollema. Op grotere schaal zien we historiserende elementen in recreatiegebieden (Het Twiske door Mariska Pemmelaar), het verstoppertje van moderniteit (megastallen of infrastructuur) in beplan-

tingen en wellicht zijn de hermeanderingsprojecten van beken er ook toe te rekenen.

Als derde ziet Sijmons de hierboven al genoemde strategie van het casco-concept dat de inpassing van hoog- en laagdynamische functies begeleidt. Bekend voorbeeld hiervan is het Plan Ooievaar, waarvan de Blauwe Kamer bij Rhenen een uitwerking is. De zomerkade werd daar doorgestoken, zodat langs de oever een dynamisch natuurgebied kon ontstaan.

Sijmons' driedeling kan ons helpen de grote hoeveelheid pluriforme projecten te categoriseren en waarderen. Naast deze ontwerpstrategieën en de besproken stijlkenmerken zijn er sociaalmaatschappelijke en cultuurhistorische waarden te onderscheiden. Terugkerende Post 65-thema's zijn ecologie, milieu, emancipatie, vrijheid, massacultuur en welvaart. De beschrijving van die thema's in relatie tot groen erfgoed kan ook minder bekende (soorten) landschappen zoals fietspadennetwerken in natuurgebieden of (herontwikkelde) afvalbergen in beeld brengen.³²

BEHOUD EN ONTWIKKELING

Het waarderen van groenstructuren voorafgaand aan herontwikkeling is nog geen standaardpraktijk. Zo is het recreatiegebied Henschotermeer bij Woudenberg eind jaren dertig aangelegd bij een plas die was ontstaan door zandwinning ten behoeve van stellingbouw in de Grebbelinie. In 1950 werd het heringericht als recreatieplas, en vanwege de grote toestroom van bezoekers werd de plas in 1972 door de Heidemijflink vergroot en het park heringericht.³³ Het nieuwe ontwerp – de naam van de maker is onbekend – versterkte de aanwezige kwaliteiten: alsof er een lieflijk meer in het bos ligt. Bezoekers wandelden, zwommen of luierden er en voelden zich in contact met de natuur (afb. 6). Tot 2018 pachtte de overheid het meer van Landgoed Den Treek via Recreatie Midden-Nederland, dat ook de exploitatie voerde. In dat jaar werd het Henschotermeer geprivatiseerd en kwam er een hek om het park. Sindsdien wordt entree geheven voor een

voorheen openbare voorziening en zijn er plannen gepresenteerd om in het groen gebouwen voor verblijfsrecreatie en andere voorzieningen te plaatsen. Bezorgde bewoners stelden juist de natuurwaarden en vrije toegang voorop en ageerden in 2022 tegen de plannen.³⁴

Recreatiegebieden worden te vaak vergeten in het ruimtelijk beleid. Provincies hebben wel oog voor de bezoekersaantallen, maar de cultuurhistorische en (potentiële) natuurwaarden zijn onvoldoende bekend en verankerd.³⁵ Als de cultuurhistorische, gebruiks- en natuurwaarden van het Henschotermeer voorafgaand aan de verkoop waren onderzocht, had men mogelijk een toekomstvisie ontwikkeld die dichter bij de oorspronkelijke bedoelingen lag: in de zomer een openbare zwemplas met weinig gebouwde voorzieningen, in de winter een natuurrijk wandelgebied.

Op dit moment worstelt Nederland meer dan ooit met een ruimtevraag voor landbouw, wonen, natuur en milieu. Een van de antwoorden daarop is het verkleinen van de scheiding tussen woon-, werk- en recreatielandschappen. Parken, wijkgroen en recreatiegebieden zullen steeds meer moeten worden gebruikt voor de verhoging van de biodiversiteit, verbetering van de waterkwaliteit en verhoging van het waterpeil.³⁶ Deze functies zijn goed in te passen, mits analyse en waardering van de groenaanleg voorafgaan aan nieuwe beheermaatregelen of herinrichting.

Zoals we hebben gezien sloegen de Post 65-tuin- en landschapsarchitecten een brug tussen stad en buitengebied. Zij werkten op alle schaalniveaus van tuin tot industriegebied, en wisten met hun analyse- en ontwerpmethoden uiteenlopende functies onder te brengen in een ruimtelijk samenhangend ontwerp. Hun grote en interessante productie rechtvaardigt meer aandacht in inventarisatie- en waarderingsonderzoeken. Om een goed overzicht te krijgen van het Post 65 groene erfgoed zou de erfgoedwereld de integrale denkwijze van landschapsarchitecten als voorbeeld kunnen nemen.

NOTEN

- 1 R. de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw. Het landschap van de landinrichting*, Wageningen 1997, 61-66.
- 2 Gemeenten kregen de kosten vergoed uit de Interim Saldoregeling. E. van Es en L. Voerman, *Stadsvernieuwing in Stroomversnelling. Inventarisatie stadsvernieuwingplannen Interim Saldo Regeling 1977-1985*, Amersfoort 2018, 14.
- 3 Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening (1965); de Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening verscheen in drie delen: de Oriënteringsnota (1973), de Verstedelijkingsnota (1977) en de Nota Landelijke Gebieden (1977). Voor een kernachtige samenvatting van inhoud

en effecten van de nota's, zie F. Bruinsma en E. Koomen, *Ruimtelijke ordening in Nederland*, syllabus Vrije Universiteit Amsterdam 2018.

- 4 Nota Landelijke Gebieden 1977 (noot 3).
- 5 Het hoogtepunt werd bereikt in 1972 en 1973 met meer dan 3.000 verkeersdoden per jaar. swov-factsheet, *Verkeersdoden in Nederland*, Den Haag 2023.
- 6 C. van Bruchem (red.), *Agrarische structuur, trends en beleid. Ontwikkelingen in Nederland vanaf 1950*, Wageningen, Rapport 2008/060.
- 7 Het publiek kwam niet alleen voor de tuinbouw- of sierteeltsector. De eigen tuin ontwerpen werd een hobby, gevoed door geïllustreerde tijdschriften en boe-

ken en tuinreizen met auto of bus naar bijvoorbeeld Engeland. Het betekende de opkomst van het tuincentrum als schakel tussen kweker en consument.

- 8 H. Lörzing, *Van Bosplan tot Floriade. Nederlandse park- en landschapsontwerpen in de twintigste eeuw*, Rotterdam 1992, 44.
- 9 A.M. Backer (red.), *De natuur bezworen*, Rotterdam 1998. Denk ook aan de structuralistische architectuur van Herman Hertzberger.
- 10 Het ontwerp werd later bijgesteld. Ontwerptekeningen in R. Dettingmeijer, *Het Nieuwe Stadspark. Opvallende vormen en pakkende scenario's*, Rotterdam 1991, 105.

- 11 I. van Hellemond, in de in eigen beheer uitgegeven versie van haar proefschrift *De paradijismethode. Opvattingen over de modernisering van het landschap in de Nederlandse landschapsarchitectuur (1960-1980)*, 2016.
- 12 Toch wordt de zogenoemde 'lagenbenadering' tegenwoordig gebruikt in ontwerp- en landschapsonderzoek, met de landschapsbiografie als meest recente vorm. De lagenbenadering onderscheidt ten minste abiotische (zoals bodem en water), biotische (planten en dieren) en antropogene (menselijke) kenmerken van het landschap.
- 13 V. Westhoff en H. den Held, *Plantengemeenschappen in Nederland*, Zutphen 1969; V. Westhoff en C. van Leeuwen, *Wilde Planten, Duinen en zilte gronden (deel 1)*, 1970, *Lage land (deel 2)*, 1972, *De hogere gronden (deel 3)* (1973); G. Londo, *Natuurtuinen en parken. Aanleg en onderhoud*, Zutphen 1977. Van Wilde planten zouden meer dan 100.000 exemplaren zijn verkocht.
- 14 V. Westhoff, *Selectie uit het werk van Victor Westhoff*, Utrecht 2018.
- 15 L. le Roy, *Natuur uitschakelen, natuur inschakelen*, Deventer 1973.
- 16 L. le Roy in *Plan. Onafhankelijk maandblad voor ontwerp en omgeving*, 8 (1977) 1, 17-53, 12 (1981) 10, 41-47; 14 (1983) 7-8, 11-14.
- 17 Kunstenaars werden in deze periode regelmatig als ontwerper betrokken, vaak in natuurtuinen zoals het Shanghaipark in Utrecht. Hetzelfde geldt voor projecten die neigen naar landart, zoals het Franeker Bos door Krijn Giezen; Lörzing 1992 (noot 8).
- 18 De stroom aan evenementen maar ook het dagelijks gebruik neemt nog altijd toe, met als gevolg bodemverdichting en daarmee schade aan parken.
- 19 Amsterdam heeft nog geen lijst gepubliceerd, maar vergaart wel kennis over de periode, gezien de aanwijzing tot gemeentelijk monument van de Bijlmerwoontorens Gouden Leeuw en Groenhoven uit 1973-1975 met het omliggende park, www.Post65.nl/woontorens-bijlmer-monument, geraadpleegd 23 mei 2023; en *Cultuurhistorische verkenning Gaasperplaspark*, 2016.
- 20 J. van Hoogdalem en B. Koopmans, *Post 65 architectuur in Den Haag 1965-1995*, Den Haag 2019.
- 21 B+B werd in 1977 opgericht door Ank Bleeker en Riek Bakker, beiden begonnen bij stedenbouwkundig bureau Zandvoort, en bracht tientallen bekende landschapsarchitecten voort; M. Steenhuis, *Bureau B+B. Stedebouw en landschapsarchitectuur*, Rotterdam 2010.
- 22 B. Poortman e.a., *Post 65 Selectie en waardstelling van jong erfgoed. Een inventarisatie*, juli 2021.
- 23 www.oud-utrecht.nl/46-erfgoed/actueel/407-sjanghaipark-2, geraadpleegd 4 augustus 2023.
- 24 www.wakelet.com/@Post65010, geraadpleegd 30 mei 2023.
- 25 Wijkexposities 'De gave stad', 2001-2003.
- 26 International New Town Institute, *Cultuurhistorische Verkenning van de naoorlogse uitbreidingswijken van Purmerend*, Rotterdam 2021.
- 27 Waarbij het interessant zou zijn de beoordelingsverschillen tussen experts en leken te analyseren.
- 28 R. Derks, *Het Groen omarmd*, Wageningen 2013; M. Steenhuis, *Jan Kalff. Landschapsarchitect in de naoorlogse stedenbouw*, Wageningen 2004.
- 29 R. de Kok en H. Masselink-Duits, *De Houtense historie meer beleefbaar maken*, Houten 2022.
- 30 In het bestek van dit artikel is het niet mogelijk om een brede waaier van mogelijke factoren te bespreken zoals 'plantblindheid' (een idee van J. Wandering en E. Schussler uit 1998) of onze huidige focus op rentabiliteit.
- 31 D. Sijmons, 'Pages Paysages Hollandaises', in: G. Smienk (red.), *Nederlandse landschapsarchitectuur. Tussen traditie en experiment*, Amsterdam 1993, 55-65.
- 32 Een bottom-upbenadering om waarden uit de Post 65-periode te koppelen aan de vormgeving van de landschapsarchitectuur uit die tijd; een variant op de manier waarop Erik de Jong in *Natuur en kunst* (Amsterdam 1995) zeventiende- en achttiende-eeuws gedachtegoed terugvond in toenmalige tuinontwerpen.
- 33 De projectdossiers van de Heidemij vanaf 1950 zijn grotendeels vernietigd, aldus K. Peeneman in *Heidemij. Gids voor de archieven*, Gelders Archief, nr. 0915.1. In het Utrechts Archief zijn correspondentie, begrotingen en enkele technische tekeningen aanwezig, nr.1820-7.
- 34 www.rtvutrecht.nl/nieuws/3341178/demonstranten-willen-toekomst-henscho-termeer-terug-op-de-politieke-agenda, geraadpleegd 4 augustus 2023.
- 35 Onderzoek naar de historische en huidige rol van de Recreatieschappen kan nuttige informatie opleveren als bijdrage aan een toekomstvisie voor de recreatiegebieden.
- 36 In de stad vindt functievermenging plaats door begraaftplaatsen en volkstuincomplexen open te stellen voor wandelaars, en stadslandbouw toe te staan in parken en plantsoenen.

DRS. ING. N. LENSVELT is landschapontwerper en letterkundige en werkt als specialist tuinen en parken bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

LOVED BUT LITTLE KNOWN

LANDSCAPE ARCHITECTURE IN THE PERIOD 1965-1990

NATASCHA LENSVELT

Post 65 garden and landscape architects bridged the town and country divide. They worked at various levels of scale and for all kinds of users: from private garden to industrial area and from urban design scheme to land consolidation. Using their analysis and design methods they succeeded in accommodating a wide range of functions in a spatially coherent design. Despite the extent and appeal of their production, current knowledge and appreciation of Post 65 green heritage lags behind that of the architectural heritage. This is

evident from redevelopment plans for green areas and from recently delivered big-city inventory reports from which this type of heritage is largely absent. Knowledge of theory development in landscape architecture, landscape history and architectural history can help to generate greater appreciation for Post 65 green space. After all, Post 65 green heritage is not just of interest from a cultural-historical perspective. It can also contribute to the improvement of nature and the environment in a way that is in keeping with Post 65 ideas.